

РОЗДІЛ 3

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-3/13>

ПРЕДСТАВНИЦТВО ДІТЕЙ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ У РОЗРІЗІ СТАТТІ 12 КОНВЕНЦІЇ ПРО ПРАВА ДИТИНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

REPRESENTATION OF CHILDREN IN CIVIL PROCEEDINGS UNDER ARTICLE 12 OF THE CONVENTION ON THE RIGHTS OF THE CHILD: CURRENT STATUS AND PROSPECTS

Атаманчук І.В., к.ю.н.,
доцент кафедри цивільного права і процесу
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Буравська А.А., студентка III курсу юридичного факультету
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Стаття присвячена дослідженню проблем представництва дітей у цивільному процесі у розрізі статті 12 Конвенції про права дитини ратифікованою Україною 27 лютого 1991 року. Актуальність тематики зумовлена поширенням участі дітей у цивільному процесі, найчастіше діти беруть участь у справах пов'язаних з сімейними спорами, при цьому діти не мають можливості самостійно реалізувати свої права та обов'язки, як учасників справи, оскільки їх представляють законні представники. Таке представництво інтересів малолітніх та неповнолітніх у цивільному процесі має здійснюватися з урахуванням положень статті 12 Конвенції про права дитини, які передбачають право дитини вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що її стосуються та можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового розгляду. У статті проаналізовано науково-теоретичні положення щодо ознак і функцій судового представництва дітей законними представниками, сучасний стан правового регулювання представництва дітей у цивільному процесі, у розрізі статті 12 Конвенції про права дитини, а також міжнародний досвід здійснення представництва дітей у цивільному процесі таких країн, як Нідерланди, Франція та Австралія. З'ясовано певні проблемні аспекти правового регулювання відносин з представництва дітей у цивільному процесі законними представниками в умовах, коли вони в свою чергу користуються послугами професійного представника – адвоката. Випрацьовано пропозиції вдосконалення норм цивільного процесуального законодавства щодо забезпечення представництва інтересів дитини адвокатом, а також обґрунтовано необхідність розробки та прийняття «Інструкції щодо порядку представництва дитини у цивільному процесі адвокатом», яка б передбачала методичні вказівки для адвокатів щодо особливостей представництва дитини (малолітньої/неповнолітньої фізичної особи) у цивільному процесі, що надало б додаткові гарантії захисту цієї вразливої категорії учасників судового провадження.

Ключові слова: представництво малолітніх та неповнолітніх, законні представники, адвокати, інтереси дітей у цивільному процесі, Конвенція про права дитини.

The article is devoted to the study of the problems of representation of children in civil proceedings in the context of Article 12 of the Convention on the Rights of the Child ratified by Ukraine on February 27, 1991. The urgency of the topic is due to the increasing participation of children in civil proceedings, most often children are involved in family disputes, and children do not have the opportunity to exercise their rights and responsibilities as participants in the case, as they are represented by legal representatives. Such representation of the interests of minors in civil proceedings should be subject to the provisions of Article 12 of the Convention on the Rights of the Child, which provides for the right of the child to express his or her views freely on all matters concerning him or her and to be heard in any proceedings. The article analyzes the scientific and theoretical provisions on the features and functions of judicial representation of children by legal representatives, the current state of legal regulation of representation of children in civil proceedings, in terms of Article 12 of the Convention on the Rights of the Child, and international experience in representing children in civil proceedings. The Netherlands, France and Australia. Certain problematic aspects of the legal regulation of relations on the representation of children in civil proceedings by legal representatives in the conditions when they in turn use the services of a professional representative - a lawyer. Proposals for improving the rules of civil procedural law to ensure the representation of the child's interests by a lawyer, and justified the need to develop and adopt «Instructions on the representation of a child in civil proceedings by a lawyer», which would provide guidelines for lawyers on the specifics of child representation (juvenile persons) in civil proceedings, which would provide additional guarantees for the protection of this vulnerable category of participants in the proceedings.

Key words: representation, legal representatives, child representation by advocates, representation of children in civil proceedings, Convention on the Rights of the Child.

Постановка проблеми. Участь дитини у цивільному процесі з кожним роком стає частішою, що пов'язано з великою кількістю розлучень: згідно з даними Опендатабот за 2020 рік було зафіксовано 119 253 тисяч розлучень [1]. Як правило, поряд з кожним розлученням, у випадку наявності у подружжя дітей, вирішується питання про визначення місця їх проживання, але це не єдині справи у яких беруть участь діти, серед них ще справи щодо усиновлення, установлення опікунства чи піклування над дитиною та інші цивільні справи. Фактично, у вищезазначених справах вирішується подальша

доля дитини, тому уявляється важливим врахування у процесі судочинства поглядів та інтересів дитини. Право дитини бути заслуханою безпосереднього або через представника чи відповідний орган, передбачене статтею 12 Конвенцію про права дитини [2]. Ідея забезпечення інтересів дитини знайшла своє відображення у спеціальних нормах національного законодавства, зокрема у ст. ст. 160, 161, 171 Сімейного кодексу України, що визначають право дитини, яка може висловити свою думку бути вислуханою при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця прожи-

вання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном, Законі України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р., Цивільний процесуальний кодекс України містить норми щодо забезпечення захисту прав малолітніх та неповнолітніх осіб під час розгляду справи (ст. 45) та щодо порядку допиту малолітніх та неповнолітніх свідків (ст. 232). При наявності законодавчого закріплення права дитини бути заслуханою безпосереднього або через представника у цивільному процесі, залишається проблемним питання ефективної реалізації цього права, у розрізі статті 12 Конвенції про права дитини ратифікованою Україною 27.02.1991 року, зокрема у тих випадках коли законний представник дитини доручає ведення справи професійному представнику. Саме тому, дослідження представництва дітей у цивільному процесі у розрізі статті 12 Конвенції про права дитини уявляється актуальним як для теоретичних тлумачень, так і для практичної діяльності у процесі судочинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інститут законного представництва досліджували такі вітчизняні та закордонні науковці, як І.А. Бірюков, І.В. Андропов, Р.Ф. Гонгало, О.Л. Невзгодина, З.В. Ромовська, О.Г. Дріжжана, С.А. Чванкін, Л.Ф. Лесницька, В.М. Івакін, М.Й. Штефан, Ш. Мол. Дослідженням питань захисту інтересів дитини у цивільному процесі у різних аспектах займалися Н.В. Волкова, І.А. Яніцька, І.С. Апальова, О.Ф. Карпенко, Ю.А. Молоканов, К.П. Дорошенко, О.І. Нефедова та інші. Однак проведені дослідження не виснажують проблематику дослідження представництва дітей у цивільному процесі у розрізі статті 12 Конвенції про права дитини, адже зважаючи на швидкий розвиток суспільства, необхідним є дослідження сучасного стану законодавчого регулювання представництва дитини у цивільному процесі, та пошук шляхів його удосконалення з урахуванням міжнародного досвіду.

Метою статті є правовий аналіз проблем нормативного закріплення представництва дитини у цивільному процесі на предмет відповідності положенням статті 12 Конвенції про права дитини, формування пропозицій як можливих шляхів усунення досліджуваних проблем.

Вклад основного матеріалу. Участь дітей у цивільному процесі передбачена національним законодавством, та переважно зумовлена вирішенням сімейних спорів розв'язання яких без з'ясування думки дитини – неможливо. Дитиною, згідно з Конвенцією про права дитини від 20 листопада 1989 року, дитиною, вважається людина істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вони не досягли повноліття раніше [2]. Національне законодавство з досягненням повноліття пов'язує дієздатність особи, яку, зважаючи на вік, поділяє на часткову (фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років – малолітня особа) та неповну (фізична особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років – неповнолітня особа) [3].

З змісту норм цивільного процесуального законодавства вбачається, що участь неповнолітніх, а особливо малолітніх у цивільному процесі передбачає участь законного представника, який реалізує від імені і в інтересах особи (дитини) яку представляє права та обов'язки передбачені ст. 43 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), зокрема, це право подавати докази, брати участь у судових засіданнях та дослідженні доказів, подавати заяви та клопотання, наводити свої міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду і заперечення проти заяв, клопотання, доводів і міркувань інших осіб (ч. 1 ст. 43 ЦПК України), а також виконувати певні обов'язки: сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи, подавати усі наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази

та виконувати процесуальні дії у встановлені законом або судом строки (ч. 2 ст. 43 ЦПК України) [4]. Таким чином, за допомогою інституту представництва дитина бере участь у цивільному процесі в якості суб'єкта процесуальних правовідносин. З одного боку, представництво дає можливість реалізувати дитині суб'єктивні процесуальні права та обов'язки, з іншого боку – виступає гарантією захисту та реалізації прав дитини у цивільному процесі.

Ратифікувавши Конвенцію про права дитини, Україна взяла на себе зобов'язання забезпечувати дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що її торкаються, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю [2]. Важливим є положення щодо ступеня врахування поглядів дитини, залежно від її віку та зрілості. Комітет з прав дитини у Загальному коментарі №12 (2009) пояснює, що йдеться про дієздатність дитини, яку необхідно оцінити та, зважаючи на це, надати її поглядам належну вагу (п. 28 Коментаря), причому, Комітет не заохочує держави-учасниці вводити певні обмеження у віці, адже дитини здатна сформувати погляди з самого раннього віку, навіть, якщо вона не може розмовляти, зважаючи на що потрібен індивідуальний підхід до кожної дитини та врахування її поглядів, залежно від її зрілості та віку (п. 21 Коментаря) [5]. Так, дитині надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства [2].

Традиційно науковці у цивільному процесі під представництвом розуміють процесуальну діяльність, яка відбувається у межах правовідношення між представником та судом, однієї особи (представника) від імені та в інтересах іншої особи (яка бере участь у справі), що здійснюється з метою захисту та охорони прав, свобод та інтересів у суді особи, яку представляють, і надання допомоги суду в установленні дійсних прав і обов'язків осіб, які беруть участь у справі [6, с. 211]. В цивілістичній теорії представництво, зазвичай, характеризується такими ознаками як: цивільні права та обов'язки належать одній особі, а здійснюються безпосередньо іншою; представник вчиняє певні юридичні дії; представник діє не від свого імені, а від імені іншої особи; представник діє тільки в межах наданих йому повноважень; правові наслідки настають не для представника, а для особи, яку він представляє [7, с. 124]. І. Греценяк виділяє такі ознаки представництва, які не дозволяють визначати їх як суб'єктивні права: 1) права та обов'язки, що становлять зміст повноваження, передаються особою, яку представляють, представникові на час, а не назавжди, що є показником тимчасовості передавання таких прав та обов'язків; 2) ці права та обов'язки одночасно залишаються правами та обов'язками особи, яку представляють; 3) наділення повноваженнями представника не означає, що він буде здійснювати права та обов'язки за особу, яку представляє, а означає, що він буде допомагати останній реалізувати її процесуальні права та обов'язки [8, с. 169]. Так, у відповідності з останньою згаданою ознакою, І. В. Андронов виділяє такі функції представництва, як 1) правозаступництво, що полягає у наданні юридичних порад, складанні процесуальних документів та вчиненні інших дій, які потребують фахових знань (не заміщає особу в процесі, а лише компенсує її юридичну необізнаність); 2) представництво – полягає у вчиненні представником процесуальних дій від імені та в інтересах особи, яку він представляє (діє замість особи, інтереси якої він представляє) [9, с. 38].

Наведені ознаки представництва можна застосувати для визначення представництва дітей у цивільному процесі, але з урахуванням особливої вразливості дітей та необхідністю додаткових гарантій дотримання їх

інтересів. Можна виділити такі ознаки, притаманні для представництва дітей: 1) тимчасова реалізація їх прав та обов'язків, як учасників цивільного процесу, або ж допомога дитині у їх реалізації. Варто зауважити, що допомога, замість реалізації прав та обов'язків за дитину, притаманна переважно неповнолітньому, адже він на відміну від малолітнього, може особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких неповнолітній особисто бере участь (ч. 2 ст. 47 ЦПК України) [4]; 2) здійснюється іншою особою, перелік яких чітко визначений у законодавстві, проте від імені дитини; 3) спрямовані на настання бажаних та таких, що впливають з інтересів дитини наслідків.

Р. Ф. Гонгало відповідно до ЦПК України визначає декілька видів представництва: самопредставництво (сторона бере участь у процесі особисто), законне процесуальне представництво (виникає на підставі закону, адміністративного чи судового акта за наявності таких юридичних фактів, як спорідненість, усиновлення, встановлення опіки чи піклування тощо) та договірне представництво [10, с. 72]. Цивільне законодавство передбачає, що представником у суді може бути адвокат або законний представник (ст. 60 ЦПК). Так, на основі аналізу норм процесуально права, до законних представників вважається за доцільне відносити наступних осіб, які варто поділяти на дві групи: 1) батьки, усиновлювачі, опікуни/піклувальники (залежно від цивільної дієздатності дитини), які є фізичними особами та мають ознаку спільності проживання з дитиною; 2) у разі позбавлення попередніх батьківських прав та відсутності у дитини законного представника, ним виступають посадові особи органів опіки та піклування, а також служби у справах дітей, якщо вони не є стороною чи третьою особою у справі (ч. 3 ст. 60 ЦПК), які є службовими особами та не мають ознаки спільного проживання з дитиною. Вищезазначений перелік є вичерпним та відповідає нормам Сімейного кодексу України.

Варто звернути увагу на зміст Постанови Верховного Суду від 1 грудня 2021 року у справі № 356/417/17, у якій було встановлено, що дід, баба та інші родичі дитини, окрім батьків, усиновлювачів чи опікунів, не є законними представниками дитини у справі про визначення її місця проживання з ними, доки батьки, або один з них не позбавлені батьківських прав на таку дитину. Суд зазначає, що: «права та інтереси інших осіб (зокрема баби, діда) мають другорядний характер у порівнянні з правами та інтересами батьків (інших законних представників) та їх претензії стосовно дитини (зокрема й участь у вихованні) усуваються правомірними вимогами батька/матері дитини». Обставини вищезгаданої справи, у якій бабуся звернулася з позовом до суду, відповідачем за яким виступає її син та батько її онучки, про визначення місця проживання онучки з нею, свідчать про негативне ставлення батька до виховання доньки та погіршення її психоемоційного стану внаслідок проживання з ним та його новою сім'єю (матір дівчинки позбавлена батьківських прав), проте це не є законною підставою, для того, щоб у даній справі позивачем та законним представником дитини виступала бабуся. Варто зауважити, що справа неодноразово розглядалася судами, та поверталася з касаційного суду до апеляційного, адже усі попередні інстанції, враховуючи інтереси дитини та не беручи до уваги відсутність у неї законних підстав для представництва дитини, задовольняли позов бабусі та визначали місце проживання дитини поряд з нею. Касаційний суд у своїй постанові додає, що саме батьки виконують представницькі функції дитини та вона бере участь у цивільних та інших правовідносинах через свого представника, який діє/повинен діяти в інтересах такої неповнолітньої особи. Під час розгляду справи батька дитини було позбавлено батьківських прав,

дитина досягла чотирнадцятирічного віку, а бабуся стала її законним представником – піклувальником, зважаючи на що набула права на позов про визнання місця проживання дитини разом з нею, який було задоволено Верховним Судом [11]. Така судова практика свідчить про те, що не завжди законний представник дитини діє в її інтересах, чим і зумовлена важливість можливості застосування іншого виду представництва, а саме незалежним адвокатом.

Перелік представників дитини, передбачений у статті 232 ЦПК, яка передбачає одну з форм участі дитини у цивільному процесі - давання показань, охоплює лише законних представників, перелічених вище, без зазначення адвоката, як можливого представника, не зважаючи на те, що адвоката передбачено, як одного з осіб, що може бути представником (ст. 60 ЦПК) [4]. Вважається, що представництво прав дитини адвокатом під час давання показань, у разі наявності конфлікту інтересів з батьками, є не менш об'єктивним та ефективним, ніж здійснення такої діяльності органами опіки та піклування, або ж служби у справах дітей. Відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [12], адвокатською діяльністю є незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту.

Комітет з прав дитини у Загальному коментарі №12 (2009) до статті 12 Конвенції про права дитини, підкреслює, що так, як дитина, відповідно до ч. 2 цієї статті Конвенції може бути заслуханою безпосередньо через представника: батьків чи адвоката, чи відповідний орган, то у разі здійснення представництва дитини батьками, потрібно враховувати ризик виникнення конфлікту інтересів дитини та батьків, наслідком якого може стати перекручування слів дитини та недонесення її реальних поглядів на ситуацію, що склалася. У такому разі представником дитини має бути адвокат, який забезпечить право дитини передати свої погляди щодо предмета спору суду. Комітет додає, що представники повинні мати достатні знання та розуміння різних аспектів процесуальних питань та досвід роботи з дітьми (п. 36 Коментаря), тобто суд кожного разу при розгляді справ, які стосуються дитини (залишення з одним з батьків, установа опіки чи піклування, усиновлення та інше) (п. 32 Коментаря) має розв'язувати питання щодо можливості батьками здійснювати представництво дитини, зважаючи на ризик виникнення конфлікту інтересів [5].

Законодавство зарубіжних країн, як і національне, передбачає можливість представництва дітей декількома шляхами, переважно це представництво законними представниками (батьки, усиновлювачі та інші) та представництво адвокатами у справах дітей, що не є звичайною практикою для нашого суспільства. Варто зауважити, що Австралійське законодавство ще з 1975 року передбачає можливість надання дитині незалежного адвоката у справах дітей, який є юристом, що практикує та представляє інтереси дитини у суді. З 2006 року були внесені зміни до Австралійського згідно з якими, незалежним адвокатам у справах дітей були надані чіткі законодавчі вказівки, які отримали назву [13], що вважається позитивним і для нашої країни, адже дасть змогу уніфікувати адвокатську практику у цій сфері та запровадити єдині стандарти її здійснення. Доцільно зазначити, що Франція користується схожою практикою: у них також діє інститут дитячих адвокатів (*avocat d'enfant*), для яких було розроблено спеціальні рекомендації. Що стосується Нідерландів, то вони користуються інститутом генеральних опікунів – юристи, або посередники, іноді з професійною освітою, яка не є юридичною, наприклад психологи. Завданням як адвоката, так психолога в судочинстві за Нідерландським законодавством є компенсація відсутності офіційного доступу сторони до дитини [13].

Конституція України, у ст. 59 гарантує кожному право на професійну правничу допомогу, у випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно, проте кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [14]. Ст. 45 ЦПК України передбачає, що суд сприяє створенню належних умов для здійснення малолітньою або неповнолітньою особою її прав, визначених законом та передбачених міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України (ч. 3 ст. 45 ЦПК України). Для приведення у відповідність до ст. 60 ЦПК України міжнародним стандартам у сфері представництва дітей пропонуємо внести зміни до ст. 232 ЦПК України та інших статей, що обмежують коло представників дитини лише законними представниками, а саме викласти ч. 1 ст. 232 у наступному вигляді: «допит малолітніх свідків і, за розсудом суду, неповнолітніх свідків проводиться в присутності батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, якщо вони не заінтересовані у справі, або представників органів опіки та піклування, служби у справах дітей, а також адвокатів». Також, вважається за доцільне, враховуючи судову практику, розробити «Інструкцію щодо порядку представництва дитини у цивільному процесі адвокатом», яка б передбачала вказівки для адвокатів, які здійснюють представництво законного представника дитини (малолітньої/неповнолітньої фізичної особи) у цивільному процесі: щодо порядку представництва, прав та обов'язків адвоката при здійсненні такої діяльності, а також її особливостей, що пов'язані з не сформованістю психіки таких осіб.

Висновки. Таким чином, сучасний стан правового регулювання представництва дітей у цивільному процесі характеризується наявністю таких представників: законні представники які варто поділяти на дві групи: 1) батьки, усиновлювачі, опікуни/піклувальники (залежно від цивільної дієздатності дитини), які є фізичними особами та мають ознаку спільності проживання з дитиною; 2) посадові особи органів опіки та піклування, а також служби у справах дітей, які є службовими особами та не мають ознаки спільного проживання з дитиною; та адвокати. Вважаємо, що під представництвом дітей у цивільному процесі за доцільне розуміти діяльність представника (законного, або ж адвоката), спрямовану на тимчасову

реалізацію процесуальних прав та обов'язків дитини від її імені до настання наслідків, які є бажаними та такими, що впливають із інтересів дитини, з врахуванням її поглядів, ступінь врахування яких залежить від її цивільної дієздатності.

Проведений правовий аналіз проблем нормативного закріплення представництва дитини у цивільному процесі України на предмет відповідності положенням статті 12 Конвенції про права дитини, дозволив виявити відсутність спеціального нормативного правового регулювання представництва дітей адвокатами які за ч. 3 ст. 59 ЦПК України можуть представляти законних представників дитини. Відсутність спеціального нормативного регулювання подібних ситуацій у ЦПК України не дає змогу у повній мірі уніфікувати відповідні положення українського законодавства з міжнародними стандартами, які у своїй сукупності покликані наблизити процес цивільного судочинства у відповідність до європейського стандарту права на справедливий суд та зробити процес судочинства максимально доступним, швидким, ефективним та прозорим [15, с. 114].

Для приведення у відповідність норм ЦПК України з регулювання представництва з принципом якнайкращого забезпечення інтересів дитини, передбаченим у статті 12 Конвенції про права дитини, пропонуємо доповнити зміст ст. 45 ЦПК України положенням, що передбачало б обов'язок законного представника дитини брати особисту участь у цивільній справі поряд з адвокатом, у разі доручення законним представником вести справу професійному представнику за правом передбаченим ч. 3 ст. 59 ЦПК України. Крім того, вбачаємо перспективним, створення такого спеціального документа, як «Інструкція щодо порядку представництва дитини у цивільному процесі адвокатом», яка б передбачала методичні вказівки для адвокатів щодо особливостей представництва дитини, зокрема порядку заслуховування думки дітей різних вікових категорій, порядок врахування психоемоційного стану дитини (малолітньої/неповнолітньої фізичної особи) у цивільному процесі, що надало б додаткові гарантії захисту цієї вразливої категорії учасників судового провадження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кількість шлюбів в Україні зменшилася втричі за останні 30 років. *Офіційний вебпортал Опендатабот*. URL: <http://surl.li/bkkft> (дата звернення 27.03.2022).
2. Про права дитини: Конвенція від 20 листопада 1989 р. №995-021. *Зібрання чинних міжнародних договорів України*. 1990. №1. Ст. 205.
3. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 7.
4. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 18 березня 2004 р. №1618-IV. *Офіційний вісник України*. 2004. № 16. Ст. 11.
5. General comment No. 12 (2009): The right of the child to be heard: UN Committee on the Rights of the Child (CRC). 20 July 2009. URL: <http://surl.li/bkkfq> (дата звернення 27.03.2022).
6. Червоний Ю. С. Цивільний процес України: підручник: Київ: Істина, 2007. 392 с.
7. Бірюков І. А. Цивільне право України. Загальна частина. Київ: Наук. думка, 2000. 304 с.
8. Греценяк І. Правовий статус представника у цивільному процесі. URL: <http://surl.li/bkkfs> (дата звернення 27.03.2022).
9. Андронов І.В. Процесуальні функції представника в цивільному процесі. *Новели цивільного процесуального законодавства: представництво: матер. Міжнар. наук.-практ. конфер.* (м. Одеса. 16 травня 2019 р.). С. 38-40.
10. Гонгало Р.Ф. Процесуальний статус представників у цивільному процесі. *Новели цивільного процесуального законодавства: представництво: матер. Міжнар. наук.-практ. конфер.* (м. Одеса. 16 травня 2019 р.). С.71-75.
11. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 1 грудня 2021 р. Справа № 356/417/17. URL: <http://surl.li/bjckd> (дата звернення 27.03.2022).
12. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 р. № 5076-VI. *Офіційний вісник України*. 2012 р. № 62. Ст. 17.
13. Charlotte Mol. Children's Representation in Family Law Proceedings. A Comparative Evaluation in Light of Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of the Child. *The International Journal of Children's Rights*. URL: <http://surl.li/bkkfo> (дата звернення 27.03.2022).
14. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. №254к/96-ВР. *Офіційний вісник України*. 2010. №72/1. Ст. 15.
15. Атаманчук І. В. Впровадження європейських стандартів у сферу процесуально-правового регулювання цивільного судочинства України. *Правничий часопис Донецького університету*. № 1. 2019. С.109-117. URL: <http://jpch.donnu.edu.ua/issue/view/244>.